

LIU, Hong

szabadújszó újságíró, rovatvezető liuhongfuture@gmail.com

A múlt század 80-as éveit az ideológiai béklyóktól való szabadulás, a múlttól való elfordulás és az újdonságok és azok létrehozása iránti vágy jellemezte. Az emberek belefáradtak a régifajta diskurzusba és szomjazták az új eszmei és elméleti forrásokat. Így amikor Kornai János magyar közgazdász *A hiány* című műve megjelent, a kínai kollégák rajongással fogadták elemzését és fogalmi rendszerét: hiánygazdaság, expanzió belső kényszere, beruházási éhség, paternalizmus, a puha költségvetési korlát... Ezekkel a kifejezésekkel együtt egy hagyományos szocialista gazdasági rendszer képe körvonalazódott ki. A vállalat működésének logikája, az erőforrás-elosztással kapcsolatos kudarcok, a kormányzat és az üzleti szektor kapcsolata: fogalmak, amelyek elemzési keretként, de egyben képi lenyomatként is szolgálhatnak. Egyszóval csodálatos elméleti értekezés. született. Ezért volt Kornai és *A hiány* egy ideig állandó téma különösen a fiatal értelmiség körében.

Kornai könyvét ekkor a nemzetközi közgazdaságtudományi körökben is dícsérték. Számára Kína különlegesen fontos helynek bizonyult: egy olyan helynek, amelynek valósága alátámaszthatja elméletét. A kínai közgazdászok közül valószínűleg Wu Jinglian volt Kornai egyik legkorábbi ismerője. 1981-ben az Athénban megrendezett International Economic Association konferenciáján ismertette Kornai nemrég megjelent *A hiány* című művének legfőbb megállapításait, melyek szerint a hiány a szocialista tervgazdálkodási rendszer egyik specifikus problémája. Egy szovjet tudós hevesen ellenezte Kornai nézeteit: szerinte a hiány a hibás tervezés eredménye. Wu Jinglian nagyon meggyőzőnek találta Kornait és egyetértett elemzésével. Később el is beszélgettek Wu szobájában, aki remélte, hogy a kínaiak megismerkednek majd Kornai nézeteivel. Később saját maga is tett ennek megvalósulása érdekében: 1983-ban bemutatta Kornait Qian Yingyinak a Yale Egyetemen lehetővé téve kettejük későbbi barátságát. Kornai könyvének Kínában való megjelenése is többek között Wunak köszönhető.

Kornai 1928-ban született, a 80-as évek közepétől kezdve a Harvard Egyetem Közgazdaságtudományi Tanszéke és a Collegium Budapest Institute for Advanced Studies professzora. Olyan művek fűződnek a nevéhez, mint *A gazdasági tervezés túlzott központosítása* (1957) vagy az *Anti-equilibrium* (1971). *A hiány* pályája csúcspontjának is tekinthető. Már disszertációjában is foglalkozott a hiány jelenségével; az azt követő két évtizedben pedig végig foglalkoztatta a probléma. Végül 1976-ban Svédországban álltak össze a darabok teljes képpé, amellyel új magaslakat ért el. Két célt szeretett volna megvalósítani: teljes képet prezentálni a szocialista rendszer működéséről, valamint a tartós hiány jelenségének szisztematikus leírása, okainak és hatásainak feltárása. Az egyes részek és darabok bemutatásával világított rá az egészet.

A hiány egyszerű, mindennapi jelenség, de témaválasztásként nagyszerűnek bizonyult. Egyszerű, mert a mindennapi tapasztalat része. Nagyszerűsége pedig abban rejlik, hogy a mindennapi tapasztalatot elméleti szintre emeli és ennek segítségével tesz általános megállapításokat. Aki a saját bőrén tapasztalta meg a hiányt, érzi, mennyire pontos és helyénvaló a szocialista gazdaság e jelenségre való visszavezetése. A személyes tapasztalat miatt nem a dogma vagy a jéghideg elmélet, hanem ismerős és közelség érzése fogja el. Kornai nagyban annak köszönheti a felismeréseket és a megállapításokat, hogy volt összehasonlítási és hivatkozási alapja, hiszen adott volt a nyugati piacgazdaság rendszer Budapesthez való földrajzi közelsége. Bár Kornai tartózkodott attól, hogy kitérjen a politikai és intézményi problémákra, *A hiány* című műből világosan kiolvasható a politikai üzenet. A szocialista rendszerben élő értelmiség sok tagja számára ez a könyv elegendőnek bizonyult világnézetük megváltoztatásához.

A hiány 1986-ban jelent meg Kínában, de a média már 1984-ben elkezdett Kornaival és könyvével foglalkozni. Sőt, a könyv fordításának nyomtatott példányait is terjesztették már. Bár egyes nyugati kollégák bírálták Kornai empirikus kutatásait a bizonyítást kifogásolva; kínai tudósok számára, akik arra vágytak, hogy megszabaduljanak a didaktikus és üres beszédű, a Kornai-féle módszer a maga tényleges helyzetből való kiindulásával és probléma valódi felderítésével olyasvalami, amely hivatkozási és tanulási alapul is szolgált. Megalakult az Átszervezési Reformok Bizottsága és az ahhoz tartozó intézet is, amely 1985. február 11-étől a Pekingi Ifjúsági Gazdasági Társasággal együtt, valamint 21 minisztérium, kutatóintézetek és felsőoktatási intézmények részvételével kiterjedt vizsgálatot folytatott a gazdasági

rendszer reformjáról és annak hatásairól. Csaknem 400 szakember, egyetemi és főiskolai hallgató végzett felmérést 23 kiválasztott városban. Az eredmény egy körülberül 1,3 millió szóból álló, 156 oldalnyi jelentés, amely egyike a legelső empirikus kutatási erőfeszítéseknek. Egy úgynevezett Kornai-indexet használtak arra, hogy jelöljék a piaci mechanizmus szerepének mértékét a korlátozott erőforrás típusú, kínálat-központúról a szükség szabályozta, kereslet-központú piacra való átmenetben. Az eredmények azt mutatták, hogy a vállalkozások vevőkkénti szuverén státusza egyre inkább erősödött, míg az eladó monopolhelyezete gyengült. A kutatási eredményeket *Reform: kihívások és lehetőségek előttünk* címmel 1986 áprilisában tették közzé.

Kornai és felesége meghívásra először 1985 augusztusában látogattak el Kínába. A pekingi repülőtéren a Társadalomtudományi Akadémia Gazdaságtudományi Intézetéről Zhao Renwei fogadta őket. 1982-ben Zhao ösztöndíjas vendégprofesszor volt az Egyesült Királyságban, így módja volt már akkor kezébe venni az 1980-ban megjelent *A hiány* egy példányát. Augusztus 27. és 30. között Kornai részt vett a Társadalomtudományi Akadémia és a Világbank által közösen megrendezett az állami vállalatok reformjával kapcsolatos konferencián. A vállalati stratégiákat úgy jellemezte, mint amelyek „másfél szemmel a kormányra, fél szemmel pedig a piacra koncentrálnak”. Mivel elemzése mindig képes volt újat nyújtani a kínai közgazdászoknak, a Gazdaságtudományi Intézetben tartott előadásánál egy tűt sem lehetett leejteni, az előadás után pedig csakúgy záporoztak a kérdések a fiatal hallgatóság részéről. Eközben, augusztus 27-én néhány szabad órájában előszót írt *Növekedés, hiány és hatékonyság* (1982) című könyvének kínai kiadásához. A kötetet Cui Zhiyuan és Qian Mingjin fordította, és végül *A jövő felé* című könyvsorozat részeként jelent meg. Évekkel később, Cui a háromévtizedes reformra visszatekintve ezt mondta: „Abban az időben, én, mint a legtöbb fiatal értelmiségi, teljes mértékben egyetérttem Kornai elméletével miszerint a puha költségvetési korlát a probléma gyökere a hagyományos szocialista gazdasági rendszer esetében. Később az Amerikában szerzett tanulási és tanítási tapasztalatoknak köszönhetően egyre inkább felismertem, hogy a puha költségvetési korlát bizony sok esetben a nyugati gazdaságokban is előfordul.” De ez már egy külön történet.

Időrendben a Bashanlun-konferencián való részvétel volt a következő fontos momentum. Augusztus 31-án, miután sok más közgazdással együtt találkozott az akkori állami vezetéssel, Kornai elindult hajóval Chongqingba. Az úgynevezett Bashanlun-konferencia, amelyre igyekezett, a kínai reform történetének mérföldköve lett. Kornai az állami felügyelet és a piaci koordináció különböző lehetséges kombinációit, azaz a gazdasági reform négy féle célnek tekinthető modelljét mutatta be. A makroszintű szabályozású piaci koordináció elfogadását javasolta, amellyel úgy tűnt, egyetértettek a résztvevők is. De mint kiderült, valójában csak nem vállalták a nyílt konfrontációt. Később azt mondta, érezte a „lappangó politikai elnyomást és a szabadság és a jogok hiányának társadalmi valóságát”; „az elnök és a hallgatóság arcáról nem lehetett leolvasni semmit, így kérdéses volt a beszéd sikeressége”. Csak az öt körülvevő, történelmi kérdő fiatal közgazdászok tekintetében lelt némi vigaszt. Kornai egy hónapot töltött Kínában, ami kisebb fajta szenzációval ért fel akkoriban. A Kornai által ismertett reformmodell sokak figyelmét felkeltette. Olyanannyira, hogy még Zhao Renweit is meghívták a Tervezési Bizottsághoz tartozó intézetbe erről előadást tartani.

1986-ban jelent meg *A hiány* Kínában több fiatal fordításában, és hirtelen ezzel egyidejűleg hiánycikk lett *A hiányból*. Kornai a kínai kiadás előszavában a következőket írta: „A változásra való felkészülés első lépése mindig a valóság megértése. [...] Kína lehet, hogy százszor nagyobb mint Magyarország; azonban ennek a könyvnek a tárgya nem Magyarország, hanem a hagyományos vagy klasszikus értelemben vett szocializmus modellje.” Amikor Kornai ismét Kínába látogatott, polgármesterek, egyetemi tanárok és vezetők azt mondták neki: „Az ön tanítványa vagyok.” Kornait nagyon meglepte ez a fajta tisztelgés. Pedig a könyvét a Gazdaságtudományi Kiadó egyik legfőbb büszkeségének tekintette és történelminek nevezte. A Tervezési Bizottság vezetője pedig egy olyan ülésen elnökölt, amelyen kifejezetten *A hiány* című könyvvel kapcsolatos kérdéseket vitatták meg. Egyszóval, Kornai és műve Kína tudományos és politikai életére egyaránt példátlan hatást gyakorolt; olyan hatást, amely sokmindent rávilágított, és amely segítette az empirikus kutatás kultúrája közgazdaságtanban való meghonosodását.

Mind az *Olvasás* című magazin, mind a *Gazdasági Kutatások* című folyóirat kutatása megállapította, hogy 1985 és 1989 között Kornai nevének nyomtatott formában való megjelenési gyakorisága jóval meghaladta más közgazdászokét. A magyar gazdaságtudományi körökben egyes vélemények szerint a szocialista országokban leggyakoribb áruhiányból kiinduló elemzés hasonlóságot mutat Marx *A tőke*

című művében bemutatott analízisével, amely az árúból kiindulva elemzi a tőkés gazdaság mozgási szabályosságait és annak tulajdonságait. Kínában is léteztek hasonló nézetek, amelyek szerint Marx a hagyományos kapitalista gazdaságot, Kornai pedig a hagyományos szocialista gazdaságot boncolgatta mélyrehatóan. Zhao Renwei elmesélt egy 1986-ból való anekdotát. Az év októberében hívták meg Wu Jingliannal együtt, hogy részt vegyenek a többek között a *Journal of Comparative Economics* által szervezett, kínai gazdasági reformok céljairól és lépéseiről szóló konferencián New Yorkban. Az esemény után egy a kínai származású közgazdászoknak szervezett találkozón a Yale Egyetem professzora, Fei Jinghan félig viccelődve, félig komolyan megjegyezte: “A kínai közgazdászok közül sokan túl magasra emelték Kornait: egy kategóriába sorolták Marxszal. Szerintem legfeljebb hozzám lehetne hasonlítani.”

Később Kornai megírta a Hayekre alludáló *Út a szabad gazdasághoz* (1990) című, valamint a tudományos munkásságának eredményeit összefoglaló *A szocialista rendszer* (1992) című műveket. 2006-ban pedig *A gondolat erejével* címmel megjelent önéletrajzi könyve is. Tudományos tevékenységeiért többször is jelölték már közgazdasági Nobel-díjra. Azonban a Berlini Fal 1989-es leomlása és a Szovjetunió és a Keleti Blokk szétesése után, talán egyesek szemében, Kornai hagyományos szocializmussal kapcsolatos kutatásai már nem bizonyultak elég jelentősnek.

Ha lehetséges vizsgálati tárgyaként gondolunk országokra, egyértelmű, hogy Kína a hagyományos szocialista rendszer tekintetében gazdagabb anyaggal szolgálhat, mint Magyarország. Azonban Kína nem rendelkezik olyan közgazdászokkal, akik ilyen alapos elemzésnek vetnék alá az országot, mint tette azt Kornai a saját hazájával. Jogos a kérdezhetjük, hogy miért nincs kínai Kornai. Nos, ugyanazért, amiért Kinának nem volt 56-os forradalma vagy Nagy Imréje. Volt Kinának egy Liu Shaoqi elnöke, aki az őt ért üldöztetések miatt halt meg; azonban nem volt olyan miniszterelnöke, aki meggyőződésekért és eszmékért hajlandó lett volna feláldozni életét. Hogy egy adott társadalom milyen kiemelkedő egyéniségekkel rendelkezik vagy hogy egyáltalán kiemelkednek-e ezek az egyének, azt nagyban meghatározza az a bizonyos közös talaj, amelyből „kinőhetnek”. Ezek a nagyszerű egyének, mégha távol is vannak egymástól, a tudatosság, az eszmék, a bátorság és a bölcsesség tekintetében felfedezhető hatásokat gyakorolnak egymásra. Kornai ismeri mind a marxizmus, mind pedig a modern közgazdaságtan megállapításait; megtapasztalta mind a zsidók üldözött sorsát, mind a sztálinista rendszer politikai terrorját és gazdasági hanyatlását; és ő volt az, akinek a gondolkodása az 1956-os magyarországi események vére és tüze közepette formálódott. Ideológiai, kulturális, politikai és szociális tekintetben is ilyen eltántoríthatatlanul kitartott elhatározása mellett, amelynek lényege a hagyományos szocialista gazdasági rendszer valódi arcának bemutatása modern közgazdasági megközelítés segítségével. 1990 márciusában Kornai és Jeffrey Sachs Helsinkiben egy olyan tudományos konferenciának szervezésén fáradozott, amelyre a rendszerváltozáson átmenő országok közgazdászait hívták meg. Még tartott a konferencia, amikor egy cseh közgazdász bejelentette, hogy haladéktalanul haza kell utaznia. „Aki most nincs ott a Vencel téren, annak nem lesz lehetősége később a miniszteri bársonyszékhez.” Sikerült időben hazatérnie és megszereznie az áhított pozíciót. Kornai halkán megjegyezte, hogy ő nem sietett vissza „Magyarország Vencel térére”. Séta a tudomány és a politika határmesgyéjén – így foglalta össze saját helyzetét.

Talán nehéz a mai emberekkel megértetni a hiány fogalmát. Mivel a hagyományos szocialista rendszer már a múlté, a hiány sem létezik többé. Azonban a huszadik század hosszú történelme során, különösen a második világháborút követő évtizedekben, sok százmillió ember élt együtt a hiánnyal mindennap. Az éhínség áldozatainak számát pedig végképp nehéz megbecsülni. Kínában minden negyven évnél idősebb embernek van személyes tapasztalata arról, minden érzés a hidegben sorban állni és jegyekért vásárolni. A hiány a szegénység mutatója, de a tartós hiányt eredményező rendszer magát a legkedvezőbb rendszernek kiáltotta ki. Kornai nagysága abban rejlik, hogy leírta mindezt. Szerencséjére vagy szerencsétlenségére, az általa leírt rendszer már nem létezik. Akárhogyis, tagadhatatlan Kornai egyedülálló hozzájárulása a huszadik század gazdasági gondolkodás fejlődéséhez.

Anno az egyik, *A hiány* című könyvhöz készült borítóterven a császár új ruhájának története elevenedik meg: egy férfi áll a tükör előtt meztelenül. A terv Kornai irodai falának állandó díszje maradt.

Fordította Shenshen Hu